

Alguns paràmetres moduladors del caràcter social dels nostres joves

Antoni Talarn

Professor de la Facultat de Psicologia de la UB. ORCYD: 0000-0003-0302-2013

Anna Rigat

Psicòloga. Escola Pia d'Olot i Salt. Professora UOC

Rebut: 16.12.21 – **Acceptat:** 22.01.22 – **Publicat:** maig 2022

DOI: <https://doi.org/10.32093/ambits.vi56.5036>

Resum

Alguns paràmetres moduladors del caràcter social dels nostres joves

Es mencionen dotze paràmetres o condicionaments estructurals, presents en la nostra societat, que es consideren moduladors d'allò que Erich Fromm va anomenar com a *caràcter social*. En concret es reflexiona sobre la seva influència envers l'adolescència i la joventut de l'actualitat. Tot i assumint que no es pot parlar d'adolescents i joves en un sentit unitari, per la gran varietat tipològica existent, s'estima que els paràmetres esmentats formen un conjunt d'influències que, en diversa mesura, els afecta a tots. Tenir-los present ens pot ajudar a comprendre millor els joves de l'actualitat i a responsabilitzar-nos, com a adults, de les condicions socials que els oferim de cara al seu desenvolupament personal, emocional, afectiu i social.

Paraules clau: caràcter social, adolescents, joves, condicions socials estructurals.

Abstract

Some modulating parameters of the social character of our young people

Here are mentioned twelve parameters or social structural conditions which are present in our society and are considered to modulate what Fromm described as social character. Specifically, the reflection here revolves around its influence on teenagers and youngsters nowadays. While bearing in mind that given its rich typological variety it is not possible to talk about them as a homogeneous group, the idea is that the mentioned parameters form a set of influences that affect them all, however differently. Keeping these influences in mind can help us better understand our young population and to take responsibility, as adults, of the social conditions that we are offering them for their personal, emotional and social development.

Keywords: social character, teenagers, youngsters, social structural conditions.

Introducció

El concepte de *caràcter social* va ser popularitzat per Erich Fromm en alguns dels seus textos més seminals com ara *La por a la llibertat* (1941) o *Ètica i psicoanàlisi* (1947). Molt resumidament Fromm ens venia a dir que la societat, amb les seves normes, valors i ideals, modela el caràcter de les persones, de tal manera que algunes de les seves emocions, conductes o desitjos, no són un assumpte de decisió plenament conscient i

autònoma sinó que venen, en certa mesura, marcades per les dinàmiques socials. En les seves pròpies paraules: *Aquesta adaptació permet al subjecte desenvolupar aquells trets que el fan experimentar el “desig” d’obrar justament de la manera en que “ha” de fer-ho* (1941, pàg.310).

Partint, doncs, del marc teòric ofert per aquest autor ens plantegem quins serien els paràmetres socials que estarien tenint una notable influència en la construcció de la identitat, les emocions, les conductes, els ideals i els valors dels nostres joves en l’actualitat.

D’entrada, se’ns fa evident que els joves es construeixen a sí mateixos, empesos per la seva creativitat i el desig d’ocupar un lloc en el món on els ha tocat créixer i viure, però també cal assumir que, en gran mesura, *els construim* i que *els constructors* són els adults, és a dir, els que governem la societat en la que els joves es desenvolupen. Ni infants ni joves creixen en el buit. Tenen el ciment, els totxos i les fustes que nosaltres els oferim per abastir la seva persona, per fer-se la seva habitació en el món.

En el cas dels nens petits, el psicoanalista Donald Winnicot arriba a dir que: *No existeix res que pugui ser anomenat “bebé”. El que veiem és una “parella de criança”, per així dir-ho* (1952, pág. 142). Ho deia, naturalment, per subratllar el paper dels cuidadors en la seva construcció com a ésser humà. Seguint aquest fil de pensament podríem afirmar que el jove del segle XXI, en realitat, *no existeix*. O dit d’una altra manera: Qui és l’adolescent del XXI? El que arriba a la nostra terra en una barqueta, el que tota la vida ha viscut en un barri vulnerable o el que esquia a Vaqueira a l’hivern i va a Begur tot l’estiu amb els pares i els amics del club d’equitació?

Adolescència i joventut són plurals, no n’hi ha només una. Com sovint ens recorda Carles Feixa uns i altres tenen gènere, classe social i ètnia (Feixa, 1999). Els joves, en genèric, tan sols comparteixen la joventut, l’ús del smartphone i la situació d’incertesa, però tota la resta pot ser molt diferent.

Com a professionals de la psicologia tenim una visió d’aquesta molt vinculada a allò social. No podem entendre el psiquisme de les persones fora del seu context. Com insistia Fromm, el context modula més del que ens pensem les nostres respostes emocionals, el nostre patiment, la nostra adaptació o hiperadaptació vers l’entorn en el que vivim. Per tant, intentarem en aquest escrit assenyalar els condicionaments psicosocials *macro*, per dir-ho així, que modulen el psiquisme i la subjectivitat del jove contemporani. Allò estructural que, tot i que els afectarà de manera diferencial, orbita tant al voltant dels menors més vulnerables com en el dels més privilegiats.

Principals paràmetres socials contemporanis

No farà falta recordar que tots els paràmetres que mencionarem s’aixopluguen sota el paraigües del neoliberalisme vigent, barreja de capitalisme i tecnologia a parts iguals.

1. El paràmetre de l'heteropatriarcat.

Com tots sabem des de l'arribada de la covid s'ha fet molt popular el terme *sindèmia* (Horton, 2020). La *sindèmia* seria un conjunt de circumstàncies adverses que ens afecten a tots, o gairebé tots, com ara la crisi climàtica, l'obesitat o (en el tercer món) la malnutrició. Però des del nostre punt de vista cal col·locar en el primer lloc de les plagues de la humanitat, de tota *sindèmia*, a l'heteropatriarcat. En allò simbòlic, en allò normatiu, en allò institucional i en allò subjectiu el masclisme exerceix una influència nefasta sobre el món sencer. Sobre dones i també sobre homes, no ho oblidem. Certament els nostres infants i joves no viuen sota l'amenaça de l'ablació del clítoris, ni del matrimoni forçat o del burka, però sí sota l'amenaça de la violència en la intimitat, de l'agressió sexual, de l'abús, del sostre de cristall. Que les nenes, les joves i les dones adultes tinguin por d'anar pel carrer a segons quines hores per la possibilitat d'un atac sexual és una de xacres més terribles de la nostra societat. En *manada* o en solitari alguns homes representen un perill per a les dones i això és molt difícil d'assumir. Per no parlar del que s'anomena *patriarcat del cosentiment*, aquell en que l'ideal femení imposat per la cultura és adoptat com a *voluntari* per algunes dones i es transforma en una hipersexualització del cos de nenes petites i joves o en una idealització de la maternitat (Medina y Talarn, 2020; Medina, 2021). Què en pensem, per exemple, sobre que l'indústria del *show business*, patrocini com a models de *dona empoderada* a cantants com Rosalia o Naty Peluso? De veritat creiem que, perquè el proper *Agent 007* sigui una dona negra estem avançant en la bona direcció? Els nostres adolescents i joves creixen en una societat molt masclista, cal tenir-ho sempre present.

2. El paràmetre de l'altre digital.

Les eines i gadgets digitals han modificat moltes coses de la nostra societat: la feina, les comunicacions, les relacions, el joc, els negocis, l'economia, l'aprenentatge, la política. Sovint diem que han canviat el món, però llavors oblidem que no han servit per acabar amb les guerres, els genocidis, la fam, l'esclavitud o les dictadures. Segons Ubieto (2019) a Espanya el 95% del joves d'entre 14 i 16 anys té *smartphone*, el 75% ordinador i el 68% tablet. I més del 90% manté un perfil a les xarxes socials. Com sabem, els joves tenen molta necessitat de mirar, de mostrar-se, també de sentir-se validats, de formar part d'un grup, de ser acceptats. A les xarxes socials també es busca consell o expertesa, quan el rol de la família tradicional i de l'autoritat estan tan questionats. Alguns *influencers* fan sovint una feina que els pares ja no sabem fer. Allò digital atreu als joves per molts motius, però sobretot els atrapa per la immediatesa amb la que satisfà els seus desitjos: de saber, de jugar, d'explorar, de parlar. No esperar és un imperatiu del principi de plaer que les xarxes satisfan a l'instant. Cal, però, fugir de l'alarmisme i airejar en excés la més que qüestionable addicció als aparells o a les xarxes socials (Carbonell y Oberst, 2015; Carbonell y Panova, 2017; Carbonell, Calvo, Panova y Beranuy, 2021). Molt més important que les possibles addiccions ens sembla l'errònia educació sexual a través del porno online, en presentar un sexe mecànic,

hiperfàlic, hipermasclista i sense cap mena d'afectivitat. Aquesta intoxicació visual deixa espantats a molts joves pel que fa a les seves possibles relacions afectives i sexuals.

3. El paràmetre de l'aspectisme.

La història i l'antropologia ens demostren que sempre s'han donat hàbits i costums referides al cos i a la imatge personal. Als joves sempre els ha *ocupat* i *preocupat* el seu cos (Ara, 2015). Però avui dia aquest té un lloc privilegiat en l'imaginari social i personal. L'exigència d'una determinada estètica corporal suposa molts dubtes i patiment per als joves. No és estrany ja que en l'actualitat sembla que el cos es garantia identitària i principal font d'autoestima. Com assenyalen Beck y Beck-Gernsheim (2001) l'actual culte al cos no és només una qüestió d'ordre neuròtic, sinó una veritable necessitat, en la mesura en què el cos s'ha convertit, per a molts, en el *discurs del Jo*. Si a això hi afegim que ens han fet creure que el cos es alguna cosa manipulable al gust, sense limitacions, com si fos un ens psicològic i no material (Lipovetsky, 1983) es pot comprendre millor l'actual proliferació de gimnasos, clíniques d'estètica, tatoos, dietes, joves hiper musculats i noies aspirants a top models. No cal insistir gaire en les conseqüències sovint catastròfiques d'aquest paràmetre. Amb les xarxes socials les comparacions estan augmentades fins al límit i comporten, per alguns, rotundes i feridores frustracions i insatisfaccions amb el seu propi cos. En els púbers el cos és molt cridaner, canvia, fa soroll, avui dia, sembla obligat domesticar-lo, tunejar-lo, muscular-lo, aprimar-lo, marcar-lo. Però si no es viu bé, si no s'està bé amb el propi cos, si no s'accepta en absolut, poden aparèixer les temudes autolesions, els trastorns de la conducta alimentària o les dismorfofòbies, missatges evidents que alguna cosa no s'accepta de la vida o d'un mateix.

4. El paràmetre de l'exhibició.

Molt vinculat als dos anteriors. Per als joves estar vinculat amb persones alienes a la família és imprescindible. Les xarxes socials faciliten els contactes però sembla que també els exigeixen. Si no es té presència a les xarxes és gairebé com si no s'existís. Mirar, però sobretot ser mirat els resulta vital. Les *selfies*, la difuminació de la intimitat, la dictadura de la transparència (Han, 2013), tot ajuda a sentir-se connectat. Però sempre en una connexió que comunica el mateix: alegria, felicitat, joia. Allò digital, com abans els àlbums de fotos familiars, genera (o exigeix) una sensació de vida feliç sense cap mancança. S'ha de mostrar un Jo hipertroïat, narcisísticament exaltat. Un cos perfecte, en una vida perfecta. Aquest és un dels ideals que es promou més. El resultat ens és ben conegut: *influencers* milionaris que venen fum; desig imperiós d'obtenir *likes* fins i tot de desconeguts; exhibició de conductes de risc o d'habilitats més o menys estrambòtiques i, tal i com assenyalava Lipovetsky (2006), un possible augment de la frustració i de la decepció per no poder assolir els ideals d'excel·lència i felicitat.

5. El paràmetre del risc d'exclusió.

Els risc de quedar fora de joc sempre ha existit, però és avui més intens que mai, donat que el joc s'ha complicat fins a extrems molt perversos. El joc o lloc laboral, social, econòmic o personal està sotmès a lleis que no podem controlar. El diferent, el malalt, el menys dotat, el que té dificultats, no entra en les dinàmiques competitives, d'excel·lència, innovació i flexibilitat que s'apliquen de manera darwinista. Se'ns demana ser molt bons o directament ser els millors. Si a l'Espanya ultramasclista dels anys 60 del segle XX veïem a la televisió *Reina por un dia*, ara tenim una proliferació de programes on l'exclusió és vista com alguna cosalògica i natural: *El gran Hermano*, *Masterchef* –incluida versió junior- o *Tu sí que vales*, en són algún exemple. I d'això hem passat al *Juego del Calamar*, versió gore, però també representativa del que les èlits econòmiques fan amb els més vulnerables. L'exclusió avui és una amenaça fins i tot per a la classe mitjana, amb tot el que això comporta. L'atur juvenil és un dels problemes més desestabilizadors de la nostra societat i encara que no és l'únic factor que posa en risc d'exclusió als joves, és un dels més rellevants (Brugué, Gomá y Subirats, 2002).

6. El paràmetre de l'adultcentrisme.

No sols tenim una mena de *gerontofòbia* (Rueda, 2020) que ja comença a partir de l'edat de 50 anys, sinó que ja està sorgint una mena de *nenfòbia*[1], com demostra la proliferació d'espais i persones que no admeten nens al seu voltant: restaurants, hotels, clubs o bars. En aquest sentit, també podríem parlar d'una mena de *teenfòbia* o *adolescent fòbia*. Durant la pandèmia i la post pandèmia els mitjans de comunicació s'han entestat abastament de donar-nos una visió dels adolescents molt negativa. Amb el tema dels *botellots* ens han mostrat uns joves vandàlics, abusos, amb despreci de les normes i de l'autoritat, que només pensen en la festa, despreocupats per les normes sanitàries, drogoaddictes i que embruten. Com ens explica el sociòleg Enrico Mora (2021), també queden bruts els llocs de les revetlles, de les festes majors, dels *mercadillos* i de les celebracions de les victòries futbolístiques. Ningú ha destacat els desig de trobar-se, de divertir-se, de parlar, de conèixer gent nova, de ballar, que comporta el botellot per a la immensa majoria dels seus assistents. El botellot ens envia un missatge: *estem vius, volem trobar-nos; allò online és insuficient*. Però de tot això gairebé no se'n parla, només es parla de vandalisme i brutícia. Els vàndals són una minoria entre una majoria de joves de totes les classes, gèneres i ètnies, que conviuen pacíficament. Els joves han passat de ser els herois del 15 M als vàndals de la pandèmia. El botellot dels joves sembla un problema perquè s'escapa del control dels adults, perquè no demanen permís. És vist com una amenaça, quan les veritables amenaces socials són les del frau fiscal, la corrupció, l'atur juvenil o la repressió política. I no oblidem que totes aquestes amenaces les executen els adults que detenten el poder. No és d'estranyar, doncs, que molts adolescents, als que tant exigim i tant poc oferim, sentin que no tenen un lloc reconegut i valorat en aquesta societat.

7. El paràmetre de la innocència.

Avui dia és molt difícil que algú es faci responsable de res. *La temptació de la innocència* de Bruckner (1995) ja és norma en la nostra societat. Aquesta innocència té diferents perspectives, però totes remetent a l'exterior de la pròpia consciència: si un nen té problemes és degut a la genètica, a la bioquímica cerebral o als dèficits de neurodesenvolupament i la família no hi té res a veure; si la llum puja o no s'envien vacunes al tercer món ningú en té la culpa; si s'ha trencat un aparador en una manifestació és per culpa de les agressions policials; si la policia maltracta als manifestants és culpa dels manifestants. Tothom es treu les puces de sobre com un gos mullat expulsa del seu pelatge l'aigua que el molesta. Quan els adults tenim serioses dificultats per assumir responsabilitats, es fa difícil transmetre als nostres joves la importància d'aquest valor ètic fonamental.

8. El paràmetre de la importància de les emocions.

Que les emocions de les persones són molt importants no ho dubta ningú, però d'aquí a que s'hagin de considerar un paràmetre vàlid a qualsevol preu ja és una altra qüestió. Col·lectivament davant de les emocions actuem paradoxalment: per una banda les estimem a més no poder. La política actual, en format espectacle de telescomberies apel·la a les emocions d'ira, venjança, odi (Vox)[2], pseudoalegria (Ayuso)[3] o por (als immigrants, a la crisi, als riscos sanitaris) més que a la raó. Per altra banda, algunes emocions són negades de manera absurda: el lema de la manifestació després dels atemptats de l'agost del 2017 a Catalunya era[4]: *No tenim por*, obviant que la por és una de les emocions més bàsiques i necessàries dels éssers vius mínimament evolucionats. Estem vivint una autèntica pandèmia de ploràmiques en públic: esportistes, polítics, actors o *celebrities* no perden oportunitat de plorar davant de càmera si els ha passat alguna cosa de relativa importància. El mateix es podria dir de les expressions desfermades d'odi que es veuen a les xarxes, contra polítics, esportistes, famosos i també persones anònimes. Si fem créixer els menors en un ambient hiperemocional no ens ha d'estranyar veure segons quines conductes impulsives, destructives o intolerants, al costat, això sí, d'altres més solidàries, compasives o amoroses.

9. El paràmetre de la infantilització.

Fa costat als dos anteriors: innocència i emocions. Ara semblaria que tot ha de ser divertit, entretingut, fàcil (Postman, 1995). No sols veiem adults amb passi permanent a *Port Aventura* o amb samarretes de *Micky Mouse*, ara ens diuen que s'ha d'aprendre divertint-se, que la diversió és el primer, que comprar, conduir o menjar ha de ser *diver*. L'esforç, el sacrifici, la suor, tenen malaprensa, excepte pel que fa a certs reptes, alguns sense gaire sentit. La infantilització té altres derivades: com tots som com nens tot ho hem d'aprendre dels altres, dels que en saben i, a més, sense esforç. Per a ser pares anirem a *l'escola de pares*. Per saber segons què mirarem *els influencers*. Per resoldre

els problemes més complexos consultarem *els experts*. I per divertir-nos cada vegada més utilitzem productes culturals més simples o de baix nivell, pel·lícules de súper herois; revistes del cor; centres de vacances; creuers i viatges que ens fan anar com un ramat d'autòmates.

10. El paràmetre de l'etiquetatge.

Avui dia sembla que tot hagi de ser classificat i que tot hagi de rebre un nom suposadament científic o tècnic. Infants i joves corren un seriós risc en l'actualitat: el de rebre una etiqueta de tal manera que les seves particularitats -o dificultats- siguin conceptualitzades com a un trastorn mental. L'epidèmia desfermada del TDAH (Ubieta y Pérez, 2018) confirma aquesta afirmació. No és que els nens amb dificultats per atendre o molt moguts no existeixin, clar que existeixen, tota la vida han existit, però en veure'ls com a malalts mentals la cosa canvia radicalment. Segons com observem canvia allò observat, no ho oblidem. El que abans era vist com a reacció als esdeveniments de la vida ara és vist com trastorns. I quan els pares o el propi jove veuen els seus problemes retolats amb una etiqueta mèdica les circumstàncies es descontextualitzen, ningú se'n fa responsable i tota solució passa pels experts, i, sovint, per la medicació[5]. Avui dia tenim una munió de possibles diagnòstics, a més en forma d'espectre molt àmpli que poden funcionar com un filtre social d'exclusió molt gran. Nens i joves TDAH, bipolars, TEA, amb funció cognitiva lenta, amb trastorns de conducta, negativistes, desafiants.

11. El paràmetre de la productivitat.

Exigència aliena i autoexigència es barregen avui dia sense solució de continuïtat. No hi ha dubte que vivint a la societat del *rendiment*, tot ho hem de poder, cal tenir fites, reptes i projectes. Hi ha una pressió pel rendiment, però una pressió tal que l'acabem acceptant positiva i voluntàriament (Han, 2017). Infants i joves també viuen sota aquesta hiperexigència. Els adolescents, especialment, es veuen exigits a rendir al màxim en tot: en estudis, en feina, en sexualitat, en esport. L'exemple perfecte són les drogues per rendir més en els videojocs o en les orgies sexuals. No és d'estranyar, llavors, que tinguem tants adolescents i joves amb depressió, intents de suïcidi i altres trastorns. De fet podríem preguntar-nos si els *nini* no responen d'alguna manera a l'excés de productivitat, com si representessin una mena de rebel·lió a tanta demanda desfermada.

12. El paràmetre de la crisi ecològica i la desconfiança vers els polítics.

No caldrà insistir gaire en la importància d'aquest darrer paràmetre. Ja s'ha popularitzat el terme *ecoansietat* (Bednarek, 2019; Ogunbode, Pallesen, Böhm, et al., 2021) per etiquetar, una vegada més, els joves que pateixen per les condicions de vida al nostre planeta en un futur que ja és present. Tot i que el més correcte seria parlar de *por* que no

pas d'*ansietat*, el més rellevant del cas és que aquesta angúnia s'acompanya d'una creixent, i comprensible, desconfiança vers els representants polítics, que han de ser els principals motors de les alternatives a aquesta situació. En aquest sentit la decepció vers els polítics actuals sembla no tenir aturador. La recent cimera del clima celebrada a Glasgow, que era ja la número 26, farcida d'avions privats i amb uns acords de mínims, no sembla aportar gaire tranquil·litat pel que fa al futur de les joves generacions en el nostre planeta.

Conclusions

Pigem (2021), en el seu brillant assaig sobre la societat actual, ens adverteix de la deriva tòxica que el tecnocapitalisme rampant representa per a la humanitat en el seu sentit més ampli. Res no queda ja fora del seu abast: les relacions, la salut, el pensament, l'atenció, el treball, la ciència, l'entreteniment, l'economia i molts altres elements que configuren la nostra existència vénen ja molt marcats per formes de poder i de control social que sovint s'escapen a la governança democràtica dels ciutadans.

Des de la nostra òptica, els professionals de l'educació, de la sociologia, de la filosofia, de l'antropologia, de la psicologia, del treball social i altres ens hem de constituir en reservori d'una crítica social cada vegada mes aclaparada pels missatges farcits de pensament únic, que ens diuen que les coses són com són i no hi ha alternativa.

En aquest sentit, cal poder estimular en els nostres joves allò que de per sí ja els pertany: la crítica, el qüestionament i el desig de canvi. Cal mostrar-los que no tot allò que se'ns ven com a recomanable o meravellós ho és tant com sembla. Amb els aspectes abans ressenyats podem pensar que, com a adults, hauríem de fer més èmfasi i crítica en alguns punts molt concrets. Per exemple: per alliberar als nostres petits i joves de la pressió coercitiva i consentida del masclisme; per acompanyar-los en el món digital; per ajudar-los a entendre que el cos no ho és tot i per transmetre'ls els valors de la intimitat, la calma, la cura dels altres i la responsabilitat. No menys important seria protegir-los del dimoni seductor del mercat, que ha vist en ells una veta de negoci tremenda, implementant mesures de control de la publicitat, per exemple, tal i com ja es fa amb les criatures.

I per suposat, cal otorgar-los veu, no culpabilitzar-los, reconèixer i aprendre de les seves aportacions, de la seva creativitat i empenta. Lluitar amb ells per cuidar més bé el planeta.

En definitiva, si parlem d'adolescents i joves no oblidem que també estem parlant de nosaltres, dels adults que governem aquesta societat tant paradoxal i, molt sovint, tant incòmoda per a ells.

Òbviament, amb els paràmetres esmentats, no hem cobert, ni de bon tros, tots els factors estructurals que afecten als nostres joves. Quedarien per una anàlisi ulterior

aspectes com l'envelliment poblacional; la hiperurbanització, la diversificació de les tipologies familiars; la pluralitat ètnica derivada dels processos migratoris; la caiguda dels grans referents ideològics i religiosos; la polarització política; els aprenentatges de la pandèmia de la covid 19 o el declivi de l'estat del benestar, per citar-ne només alguns.

Referències Bibliogràfiques

- Ara, M. (2015). El que és normal i el que es patològic a l'adolescència. *Intercanvis*, 34, 9-14.
- Beck, U. y Beck-Gernsheim, E. (2001). *La individualización*. Barcelona: Paidós.
- Bednarek, S. (2019). Is there a therapy for climat echange anxiety? *Therapy Today*, 30, 36-39.
- Bruckner, P. (1995). *La tentación de la inocencia*. Barcelona: Anagrama.
- Brugué, Q., Gomá, R. y Subirats, J. (2002). De la pobreza a la exclusión social. Nuevos retos para las políticas públicas. *Revista Internacional de Sociología*, 60, 7-45.
- Carbonell, X. y Oberst, U. (2015). Las redes sociales en línea no son adictivas. *Aloma: Revista de Psicología, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna*, 33, 13-19.
- Carbonell, X. y Panova, T. (2017). A critical consideration of social networking sites addiction potential. *Addiction Research&Theory*, 25, 48-57.
- Carbonell, X., Calvo, F., Panova, T. y Beranuy, M. (2021). Consideración crítica de las adicciones digitales. *Digital EducationReview*, 39, 5-22.
- Feixa, C. (1999). *De jóvenes bandas y tribus. Antropología de la juventud*. Barcelona: Ariel.
- Fromm, E. (1941). *El miedo a la libertad*. Buenos Aires: Paidós.
- Fromm, E. (1947). *Ética y psicoanálisis*. México: F.C.E.
- Han, B-C. (2013). *La sociedad de la transparencia*. Barcelona: Herder.
- Han, B-C. (2017). *La sociedad del cansancio*. Barcelona: Herder.
- Lipovetsky, G. (1983). *La era del vacío: Ensayos sobre el individualismo contemporáneo*. Barcelona: Anagrama.
- Lipovetsky, G. (2006). *La sociedad de la decepción*. Barcelona: Anagrama.
- Medina, P. (2021). Empoderamiento femenino. La trampa de un feminismo domesticado. *Discurso y Sociedad*, 15, 588-600.
- Medina, P. y Talarn, A. (2020). El patriarcado y sus letales consecuencias. En Talarn, A. (2020): *Ideología y maldad*. Barcelona: Xoroi (pp. 493-528).
- Mora, E. (2021). Infancia y adolescencia después de un año de pandemia. Acto científico online de la *Societat Espanyola de Psicoanalisi*.
- Horton, R. (2020). Offline: COVID-19 is not a pandemic. *The Lancet*. 396 (10255): 874. doi: 10.1016/S0140-6736(20)32000-6.

- Ogunbode, C.A., Pallesen, S., Böhm, G. *et al.* (2021). Negative emotions about climate change are related to insomnia symptoms and mental health: Cross-sectional evidence from 25 countries. *Current Psychology*.
<https://doi.org/10.1007/s12144-021-01385-4>.
- Pigem, J. (2021). *Pandèmia i postveritat. La vida, la consciència i la quarta revolució industrial*. Barcelona: Fragmenta.
- Postman, N. (1985). *Divertirse hasta morir: El discurso público en la era del "show business"*. Barcelona: Ediciones de la Tempestad.
- Rueda, J.E. (2020) ¿No es país para viejos? La edad como criterio de triaje durante la pandemia de la COVID-19. *Enraonar: An International Journal of Theoretical and Practical Reason*, 65, 85-98.
- Ubieto, J.R. (2019). *Del padre al Ipad*. Barcelona: NED.
- Ubieto, J.R. y Pérez, M. (2018). *Niñ@shiper. Infanciashiperactivas, hipersexualizadas, hiperconectadas*. Barcelona: NED.
- Winnicott, D. (1952). La angustia asociada con la inseguridad. En: *Escritos de pediatría y psicoanálisis*. Barcelona: Laia.

Notes:

[1] Som conscients que la utilització en els casos descrits del sufix *fòbia* no es correcte des d'un punt de vista estrictament psicopatològic. Si el fem servir és en el seu sentit més social, com a rebuig de l'altre, no pas com a *por irracional*, com en el cas de les veritables fòbies.

[2] Partit espanyol d'ultradreta.

[3] Isabel Díaz Ayuso, presidenta de la Comunitat Autònoma de Madrid.

[4] https://www.ara.cat/societat/lajuntament-generalitat-convoquen-manifestacio-terrorisme_1_1311499.html

[5] La recent *Marató de TV3* sobre salut mental va ser una clar exponent del que estem mencionant.

Correspondència amb els autors: *Antoni Talarn*. E-mail: atalarn@ub.edu. *Anna Rigat*. E-mail: annarigatpsicologia@gmail.com